

TÜRKÇE VE FRANSIZCADAKİ İSİMLEŞTİRİCİ DÖNÜŞÜMLER ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA

Dr.A. Baki DERELİ

Geleneksel gramerde kelimeler çeşitli sınıflara ayrılmıştır. Daha çok sezgiye dayanan bu sınıflamaya göre bir kelime sözlükte isim, sıfat, vb. bir isim almaktadır. Ancak dil konusunda edindiğimiz günlük tecrübeler bizi bir türlü cevaplandıramadığımız sorularla ve içinden çıkamadığımız problemlerle karşılaşıyor. Kafamıza bir soru takılıyor. Acaba dil konusundaki sezgilerimiz bizi aldatıyor mu? Yoksa sezgilerimiz, doğru fakat açık seçik ortaya konamamış, formüleleştirilememiş bir gerçeği mi yansıtıyor?

Kafamıza takılan soruya cevap bulabilmek ümidiyle aklımıza gelen bir kaç örnek üzerinde düşünelim.

Çocuk hasta. [1]

Hasta öldü. [2]

Hasta çocuk okula gitmez. [3]

Sezdiğimiz hasta kelimesinin birinci ve üçüncü cümlede sıfat, ikinci cümlede ise isim olduğunu söylüyor. Bu cümlelere bakarak "hasta"ya isim veya sıfat demek olanaksız. Daha ilk adımda karşılaştığımız bu güçlüğü yenebilmek için olsa olsa kelimeyi sözlükte hem isim hem de sıfat olarak göstermeyi düşünebiliriz 1. Dildeki pek çok kelime için aynı durum söz konusudur.

Geleneksel gramer,ismi, varlıklara verilen ad olarak tanımlıyor ve problemi anlam açısından çözmeye çalışıyor. F. de Saussure'ün /arbr/ ARBOR, arbre üçlüsü 2 hatırlanırsa bu görüşün ilk yapısalcılarda bile devam ettiği görülür. Fakat düşünce, soyutluk, iyi dediğimiz zaman bunlar hangi varlıklara ad olmaktadır? Soruya cevap vermek pek kolay olmasa gerek. Her durum için kendimizi uygun bir cevap bulmaya zorlasak bile bir durum için geçerli olan cevap ötekiler için geçerli olamayacaktır. Görülüyor ki semantik kriterler dil birimlerini sınıflamada güvenilir bir ölçü olamıyor.

Semantik açısından problemi çözenin güçlüğü ortada olduğuna göre bir başka çözüm yolu arayalım. İlk bakışta, belli bir sınıfa giren kelimelerin cümlede belli bir görevi varmış gibi görünüyor. Eğer durum gerçekten böyle ise, görev-

lerden hareket ederek kelimeleri sınıflara ayırabiliriz. Örneğin *Ahmet gitti.* cümlesinde *Ahmet* öznedir. *Ahmet* isim olduğuna göre onun yerine konabilecek olan kelimelerin de isim olması akla uygun görünüyor. Gerçekten de *Ahmet*'in yerine *uçak, masa, hasta, güneş* gibi çeşitli kelimeler konabilir ve bu kelimeler sözlükte de isim olarak yer almaktadır. Fakat *Ahmet*'in yerinde bir zamir de bulunabilir. *Niçin bir soru kelimesidir* cümlesinde görüldüğü gibi her şey özne olabilir. Örneğin, *On gündür bir şey yememiş olmanız inanılır şey değil* cümlesinde özne olarak hangi kelimeyi göstereceğiz? Kaldı ki özne görevine dayanarak kelimeleri sınıflandırabilmek için önce özneyi tanımlamak gerekiyor. Özneyi tanımlamak ise başlı başına bir problem ³. Tanımlanmayan bir kritere dayanarak işlem yapmak ise fasit daireye düşmek olur ve bilimsel dayanaktan yoksundur.

[1] ve [2] örneklerindeki cümleler incelenirse, dikkatli bir inceleme bizi ister istemez aynı kelimenin, cümle içinde, öteki kelimelere göre değişik durumlarda bulunduğu için değişik sınıftan kelime kişiliği kazandığı düşüncesine götürecektir. Başka bir deyişle, kelimenin sınıfını o kelimenin cümle içindeki dağılımı tayin eder. Bu düşünüş tarzı sezgilerimize uygun düştüğü gibi sağlam bir mantık kuralına da dayanmaktadır. Şöyle ki, eğer xAy ve xBy gibi iki şekil eşdeğerli ise A ile B nin de eşdeğerli olması gerekir. Bu bir mantık kuralıdır ⁴. Kuralı, pratikte nasıl bir sonuç vereceğini anlamak için, bazı somut örnekler üzerinde deneyelim.

<i>Ali'nin . . . . .</i> [s]i ⁵	[4a]
<i>Ali'nin Defteri</i>	[4b]
<i>Ali'nin gidişi</i>	[4c]
<i>Ali'nin erken gelmiş olması</i>	[4d]
<i>Ali . . . . .</i> [y]ı sever	[5a]
<i>Ali pastayı sever</i>	[5b]
<i>Ali kitap okumayı sever</i>	[5c]
<i>. . . . . geldi.</i>	[6a]
<i>Kış geldi</i>	[6b]
<i>Tren geldi.</i>	[6c]
<i>Hasta geldi</i>	[6d]
<i>Çabuk geldi.</i>	[6e]

Görüldüğü gibi [6d] den önceki örnekler başta öne sürülen hipotezi doğruluyor. *Hasta geldi* cümlesi için durum pek açık değil. Daha doğrusu, bu cümle iki anlamlı. Cümleden hem hasta olan kimse geldi anlamı hem de o kimse hasta olarak geldi anlamı çıkıyor. Son örnekte ise *çabuk* kelimesinin bir isim olmadığı açık. Bu durumda denilebilir ki *Hasta geldi* cümlesi bir taraftan [6c] örneğindeki cümlelerin yapısına, öte yandan da [6e] örneğindeki cümlelerin yapısına sahip. Kısacası bu cümlede değişik iki yapı karşılaşıyor. Yapının farklı olduğu, aynı cümlelerin farklı iki ezgi ile söylenmesinden de anlaşılıyor. Ezgiyi rakamlar-

Bu örnekler içinde gerçek anlamda mülkiyet ifade edebilecek tek örnek [8b]de verilen cümledir. Birinci cümlede çocukla el arasında bir mülkiyet ilişkisi olduğundan söz edilemez. Gerçekten de el, sahip olunan, elde edilen bir şey değildir. El, çocuğun bir parçasıdır. Bu bakımdan olsa olsa bir bütünle parçası arasındaki ilişkiden söz edilebilir. Böyle bir ilişki ise mülkiyetten çok farklı bir ilişkidir. Üçüncü cümlede iki çocuk arasındaki tek ilişki geçici bir yaklaşma, geçici bir beraberliktir. Burada ne bir mülkiyet ilişkisinden ne de bir parça-bütün ilişkisinden söz edilebilir. Dördüncü cümlede söz konusu olan, bir fiil ile öznesi arasındaki ilişki ve olayın meydana geliş tarzıdır. Beşinci cümlede hem özne ile fiil arasındaki ilişki hem de bir istek ifade edilmektedir. Son cümlede ise, fiil ve öznesi arasındaki ilişki daha değişik bir biçimde verilmektedir⁹. Sınıflandırmayı anlama dayandırırsak bütün bu örnekleri aynı isim altında toplayamayız. Öte yandan verilen örnekler arasında bir biçim benzerliği, bir yapı benzerliği bulunduğu da ortada.

Son üç cümle, açıkça görüldüğü gibi, bileşik cümle. Herbiri kolayca iki basit cümleye bölünebilir.

Çocuk tatlı tatlı gülümsüyordu. Bu hoşumuza gitti. [9a]
İzin verin. Çocuk bizimle gelsin. [9b]
Çocuk ağlıyor. Görüyorum. [9c]

Dili türkçe olan herkes, yukarıdaki iki cümleden meydana gelmiş grupların sırasıyla [8d], [8e] ve [8f] de verilen cümlelerle aynı değerde olduğunu kabul edecektir. Bu da gösteriyor ki iki cümleden meydana gelmiş olan bu gruplarda, cümlelerden biri öteki cümlelerin yapısına sokuluyor. Ancak cümle, bir başka cümlelerin yapısına girebilmek için, önce bir biçim değişikliğine uğruyor. Bu şekilde, bir cümle bir başka cümlelerin yapısına sokulduğu zaman cümlelerin toplam değerinde değişiklik olmuyor. Şu halde, geleneksel gramerde izafet diye adlandırılan yapıyı düzenleyen kuralın, aslında, bir cümleyi cümle ögesine dönüştürmeye yarayan bir dönüşüm kuralı olduğunu bir varsayım olarak öne sürmekte büyük bir sakınca olmasa gerek. Böyle bir varsayım, denemelerle somut olarak doğrulanabildiği zaman, hem geleneksel gramerin olayı açıklamasında görülen yetersizlik ve uyarısızlıkları ortadan kaldıracak hem de getirdiği açıklama tarzı daha sade, daha özlü ve daha genel olacaktır. Üstelik geleneksel gramerin getirdiği açıklama tarzının bireysel ve kısır olmasına karşılık, dönüşümler yolu ile açıklama tarzı verimlidir, yeni yeni varsayımlara olanak hazırlayabilir. Gerçekten de türkçede böyle bir dönüşüm kuralının işlediğinin saptanması, bizi ister istemez başka dönüşüm kurallarının bulunup bulunmadığını araştırmaya, çeşitli dönüşümler arasındaki ilişkileri açıklamaya ve hattâ dönüşümlerden bir kısmının veya hepsinin bütün dillerde ortak olabileceğini düşünmeye yöneltecektir¹⁰. Ancak bizi şu anda ilgilendiren problem, [8] de verdiğimiz örneklerin hepsi için geçerli olacak genel ve sade bir açıklama bulmaktır.

bir başkasına aittir. Bu sezgi o kadar köklü olmalı ki "at binenin, kılıç kuşananın" ata sözü söylenebilmiştir. Gene bu yüzdendir ki dönüşüm sırasında özne-tümleç ilişkisine açıklık kazandıran fiil ortadan kalktığı için bu ilişki bazan bir çok şekilde yorumlanabilmektedir¹¹. Gerçekten de *çocuğun hediyesi* ve *arkadaşımın mektubu* sözleri hem çocuğun verdiği hediye ve arkadaşımın yazdığı mektup hem de çocuğun alacağı hediye ve arkadaşımın aldığı mektup şeklinde yorumlanabilmektedir.

Ayrıca türkçede bir de tayinsiz izafet denen bir şekil var¹². Bu şekilde birinci ismin nominatif olduğu ve izafetin belli bir varlığı değil, genellikle bir cinsi gösterdiği söylenir. Oysa nominatif terimi lâtince den Avrupalı dilleri aracılığı ile türkçeye aktarılmış bir terimdir. Bu terim lâtince sadece özne olan kelimeyi gösterir ve kendine özgü bir şekli vardır. Bir başka deyişle nominatif, cümlede belli bir görevi gösteren biçimsel bir ektir. Oysa türkçede böyle bir durum söz konusu olamaz. Sadece *kitap düştü* ve *kitap okudu* cümleleri ile *kanun kitabı böyle söylüyor*. cümlesi bile nominatif teriminin türkçenin yapısına uymadığını göstermeye yeterlidir. Öte yandan tayinsiz izafetin belli bir varlığı göstermediği kanısı da tartışılabilir. *Galata köprüsü*, *İstanbul boğazı*, *Ankara yolu*, *Ağrı dağı* gibi gruplar, gayet açık bir biçimde belli bir şeyi gösteriyor. Bu örnekleri istediğimiz kadar çoğaltabiliriz. Üstelik verilen örnekleri *bahçe kapısı*, *pencere camı*, *Erzurum taşı* gibi yapılardan ayırmamızı haklı gösterecek bir sebep te yok. Bu durumda denilebilir ki geleneksel gramerin verdiği tanım dilin yapısına uygun düşmüyor. Dilin yapısına uygun bir tanımın bütün bu çelişik durumları kapsamaması, bağdaşmaz gibi görülen fakat aralarında biçim benzerliği olan örnekleri açıklıyabilmesi ve dilin yapısıyla ilgili sezgilerimizi doğrulaması gerekir.

Verilebilecek her örnek için geçerli olacak bir tanım, ancak somut örnekler üzerine kurulan, dilin mekanizmasını açığa vuran ve bu mekanizmayı matematik bir formüle bağlayan bir tanım olabilir. Şu halde yapılması gereken şey, çeşitli örnekleri belli kurallarla ve düzenli bir şekilde dönüştürme olanağının bulunup bulunmadığını araştırmak olacaktır. Tanımsız izafette yanyana bulunabilen iki ismi tümleç kabul eden gelişigüzel bir kaç basit cümle alıp inceleyelim.

<i>Kâğıttan kese yapar</i>	[12a3]
<i>Köprüden Galata'ya geçer</i>	[12b3]
<i>Dağa Ağrı der.</i>	[12c3]
<i>Bardakla su içer</i>	[12d3]

Yukarıdaki dört örneğin incelenmesi bizi, tayinsiz izafet denen yapının, basit cümlede iki tümleç arasındaki ilişkinin dönüştürülmüş şekli olduğunu düşünmeye yöneltecektir. Hattâ bu örneklerle bakarak denebilir ki normal bir cümlede bulunan iki tümleçten fiile yakın olanına birinci, ötekine de ikinci isim dersek dönüşüm kuralı 1-2-(s)i olur. Ancak bu kuralla aşağıdaki cümleleri dönüştüremeyiz :

Yol Ankara'ya gider. [12e3]
Değirmen yelle işler. [12f3]

Bundan şu sonuç çıkarılabilir: İlk dört cümlede kuralın uygulanması olumlu sonuç verdiği göre, ele alınan ilişkiler doğrudur, dönüşüm için kabul edilen çıkış noktası iyi seçilmemiştir. Gerçekten de son iki örnekte karşılaşılan en büyük güçlük, *yol* ve *değirmen* kelimelerinin özne durumunda bulunmalarından ileri geliyor. Bu güçlüğü yenebilmek için, öznesi insan olan cümleleri edilmeye dönüştürelim.

Kâğıttan kese yapıtır. [12a2]
Köprüden Galata'ya geçilir. [12b2]
Dağa Ağrı denir. [12c2]
Bardakla su içilir. [12d2]
Yol Ankara'ya gider. [12e2]
Değirmen yelle işler. [12f2]

Şimdi yukarıda verdiğimiz kuralı bu cümleye uygularsak her cümle için olumlu sonuç verdiğini görürüz. Fakat bu haliyle sonuç, gene de hoşnutluk veren bir sonuç kabul edilemez. Çünkü hem ulaşılan sonuç, yanyana getirilen iki isimden birincisinin sıfatlarla olan yakınlığını gösteremez hem de neden bütün bu örnekler içinde *kese kâğıdı* sözünün yadırgandığını¹³ açıklayamaz. Birinci ismin sıfatlarla olan yakınlığını görebilmek için cümleleri sıfata dönüştürelim.

Kese yapılan kâğıt [12a1]
Galata'ya geçilen köprü [12b1]
Ağrı denen dağ [12c1]
Su içilen bardak [12d1]
Ankara'ya giden yol [12e1]
Yelle işleyen değirmen [12f1]

Şimdi fiilden önce gelen isme birinci isim, fiilden sonra gelen isme de ikinci isim dersek, başta varsaydığımız kuralın doğrulandığını görürüz ve dönüşüm kuralını kesin olarak formüleştirebiliriz¹⁴.

kese kâğıdı [12a]
Galata köprüsü [12b]
Ağrı dağı [12c]
su bardağı [12d]
Ankara yolu [12e]
yel değirmen [12f]

1 - (Ed) - [Fgz
 2 - [Fgl - [il
 n]] - (y)en - 1 - - - - -> 1 - 4 - (s)i [12]
 3 4

Görüldüğü gibi birinci isim sıfat değerinde bir cümlenin dönüşümüyle elde edildiğinden sıfatlara yakın özellikler göstermektedir. Sıfatlara özge yerde, yani hemen ismin önünde bulunur. Sıfatlar gibi kendinden sonra gelen ismi belirtir, iki isim, aynen bir sıfatla bir isimden yapılmış gruplarda olduğu gibi fonetik bir grup meydana getirir.

Öte yandan örnekler incelenirse, grupta egemen ögenin ikinci isim olduğu görülür. Böyle olunca, *kese kâğıdının* bir çeşit kâğıt olması gerekir. Bu anlamda kese kâğıdı zaten yadırganmaz. Kese kelimesinin egemen olacağı bir grup, ancak bir başka basit cümleden hareket ederek türetilbilir, örneğin *kâğıdı keseye koyar* cümlesinden hareket ederek türetilbilir. Bu cümleden kurala uygun bir dönüşümle elde edilecek grup, kâğıt kesesi olacaktır ki anlam bakımından belki saçma olmasına rağmen gramer bakımından kusursuz bir şekildir. *Kese kâğıdı* sözünün yadırganması, grubun, sıfata dönüştürülmeden, dosdoğru edilgen şekilden türetilmiş olmasından ileri gelmektedir. Türetme, son safhaya kadar kurala uygun olduğu için söz dilden tamamen çıkarılıp atılamamakta, dönüşüm eksik olduğu için de yadırganmaktadır.

Buradan çıkarılacak bir başka sonuç ta şu olacaktır: Geleneksel gramerde aynı bölümde ve bir arada incelenmesine rağmen, tayinli izafet ve tayinsiz izafet adı verilen bu iki şekil, birbirinden çok farklı yapılara sahiptir ve tutarlı bir gramerde ayrı ayrı yer almaları gerekir.

Buraya kadar cümlelerin nasıl isim grupları şekline dönüştüğünü inceledik. Şimdi de isim değerindeki cümlelerin matriste¹⁵ çeşitli görevler yükledikleri zaman nasıl düzenlendiklerini görelim. Örnek olarak *Mehmet kitap okuyor.* cümlesini ele alacağız ve okumak fiilinin çekimli şekillerinin olumlu, olumsuz cümlelerde ve soru cümlelerinde nasıl dönüştürüldüğünü inceleyeceğiz. Önce bu cümleleri nesne durumunda ele alalım. Bu durumda karşılaşılabilecek karakteristik şekiller şunlar olabilir :

<i>Mehmet'in kitap okuduğunu biliyor.</i>	[13a]
<i>Mehmet'in kitap okumuş olduğunu biliyor.</i>	[13b]
<i>Mehmet'in kitap okuyacağını biliyor.</i>	[13c]
<i>Mehmet'in kitap okumasını istiyor.</i>	[13d]
<i>Mehmet'in kitap okumadığını biliyor.</i>	[13e]
<i>Mehmet'in ne okuduğunu biliyor.</i>	[13f]
<i>Mehmet'in kitap okuyup okumadığını biliyor.</i>	[13g]

[13a] da *okudu* kelimesi, hem *okur*, hem *okuyor* hem de *okudu* ya karşılık olabilir. Zaman ısrarla belirtilmek istenirse, geniş zamanı dönüştürmek olanağı bulunamaz. *Bilirim, çok kitap okur.* gibi bir cümle kurmak zorunlu olur. Şimdiki zamanı ise *okumakta olduğunu* şeklinde dönüştürmek olanağı vardır. Geçmişe ait bir olay, basit cümlede *di* ile yapılmış olsun, *miş* ile yapılmış olsun, dönüştürülmüş cümlede, aktarılması zorunlu görüldüğü zaman, *miş olduğu* ile kar-

şlanır. Bütün bu şekiller arasında, gerçek anlamda zaman ifade eden [13c] deki cümledir. Ancak birinci cümledeki *okuduğunu* kelimesini de temelde geçmiş zamanı ifade ediyor kabul etmek için mantikî sebepler vardır. [13d] deki cümle, ötekiler arasında değişik bir yapıya sahip. Matristeki fiilleri değiştirerek, bu tip cümlelerin ancak belli bir grup fiil için, özellikle dilek, istek ve emir bildiren fiiller için nesne durumunda bulunabileceği kolaylıkla gösterilebilir. Ötekilerin yanında özel bir durumdur. Son üç örneğin incelenmesi, soru cümlelerinin ve olumsuz cümlelerin dönüşümünün önemli bir güçlük yaratmadığını göstermektedir. Ancak soru eki ile yapılmış olan cümlelerin dönüşümü, genellikle soru kelimesiyle yapılmış cümlelerin dönüşümüne uygun olmakla beraber, fiilin olumlu ve olumsuz olarak tekrarlanması ile ötekilerden ayrılıyor. Netice olarak bütün nesne durumundaki cümleleri kapsayacak şekilde dönüşümü formülleştirecek olursak ¹⁶ :

$$\begin{array}{l} \text{Matris : Bir şey biliyorum.} \quad \begin{array}{cc} 1 & 2 \\ \Delta & - Fx - Z \end{array} \\ \text{Cümle : } \dot{I} - \dot{I} - F - (Tz \cdot YF) - Z_m \quad \xrightarrow{\hspace{2cm}} \\ \quad \quad \quad 3 \quad 4 \quad 5 \quad \quad 6 \quad 7 \end{array}$$

$$\text{Dönüşüm : } 3-(n)\text{in} - 4 - 5 - (6) - 7 - \dot{I}E1 - 2 \quad [14]$$

Dönüşüm koşulları : $\dot{I}E1 : (\ddot{g})i-ni$

$$\begin{array}{l} 6 : \left(- \left[\begin{array}{c} \text{makta} \\ \text{yor} \\ \text{miş} \\ \text{(y)ecek} \end{array} \right] - \text{-ol} \right) \\ 7 : \left[\begin{array}{c} \text{di} \\ \text{(y)ece} \end{array} \right] \end{array}$$

a: (y) ecek ise a - ol- a olanaksız.

$$\begin{array}{l} \text{Matris : Bir şey istiyorum.} \quad \begin{array}{cc} \Delta & - Fy - Z \\ 1 & 2 \end{array} \end{array}$$

$$\begin{array}{l} \text{Cümle : } \dot{I} - \dot{I} - F - (Tz \cdot YF) - Z_m \\ \quad \quad \quad 3 \quad 4 \quad 5 \quad \quad 6 \quad 7 \end{array}$$

$$\text{Dönüşüm : } 3 - (n)\text{in} - 4 - 5 - (6) - \dot{I}E2 - 2$$

$$\begin{array}{l} \text{Dönüşüm koşulu : } \left(- \left[\begin{array}{c} \text{makta} \\ \text{yor} \\ \text{miş} \\ \text{[y]ecek} \end{array} \right] - \text{-ol} \right) \quad [15] \\ \dot{I}E2: \text{mesi-ni} \end{array}$$

Matrisin fiili Fx grubundan bir fiilse dönüştürülecek cümleye kural[14] uygulanacaktır. Bu dönüşüm kuralına göre tarzın ¹⁷ dönüşüme sokulması isteğe

bağlıdır. Dönüşüme sokulabilir de sokulmayabilir de. Eğer dönüşüme sokulacaksa, 6 için verilmiş olan seçim koşuluna göre, gösterilen dört şekilden biri ve yardımcı fiil alınacaktır. 7 için verilen koşula göre, iki şekilden birini seçmek zorunluluğu vardır. 6 ve 7 de aynı şekil arka arkaya seçilemez.

Matrisin fiili Fy grubundan bir fiilse, dönüştürülecek cümleye kural [15] uygulanacaktır. Bu kuralda zaman ögesi dönüşüme girmez. İlerde bu dönüşüm kuralına ayrıca döneceğimiz için burada üzerinde durmuyoruz.

Olumsuz cümleleri ve soru kelimesiyle yapılmış soru cümlelerini kural[14] e eklenecek ek seçim koşulları ile dönüştürmek olanağı vardır. Olumsuz cümleler için seçim koşulunu şöyle yazabiliriz :

$$5 \text{ ——— } 5\text{-Olz}$$

$$5 - 6 \text{ ——— } \left[\begin{array}{l} 5\text{-Olz} \\ 5\text{-6-Olz} \end{array} \right] \quad [16]$$

Verilen koşul, 6 seçilmediği zaman olumsuzluk ekinin fiil tabanına eklenmesini, 6 seçildiği zaman ise isteğe göre fiil tabanına veya yardımcı fiil tabanına eklenmesini sağlıyor. Soru kelimeleri ile yapılan soru cümlelerinin dönüşümünü sağlayan koşulları ise şöyle yazabiliriz :

$$4 \text{ ——— } \text{soru-4}$$

$$\text{soru: 4 ise, soru-4: } \left[\begin{array}{l} \text{ne} \\ \text{kim} \\ \text{vb.} \end{array} \right] \quad [17]$$

Soru eki ile yapılan soru cümlelerinin dönüşümü öteki soru cümlelerinden hayli farklıdır. Bu cümleleri kural [14] ve ek koşullarla dönüştürmek, ayrı bir kuralla dönüştürmekten çok daha zor ve çok daha karışık. Bu sebeple soru ekiyle yapılmış cümleler için dönüşüm kuralını şöyle formüleştireceğiz :

Matris: Bir şey biliyorum.

$$\Delta - Fx - Z$$

$$1 \quad 2$$

$$\text{cümle: } \overset{1}{\text{İ}} - \overset{2}{\text{İ}} - \overset{3}{\text{F}}(\overset{4}{\text{Tz}}-\overset{5}{\text{YF}})\text{--}\overset{6}{\text{Zm}}-\overset{7}{\text{mi}}$$

$$3 \quad 4 \quad 5 \quad 6 \quad 7 \quad 8$$

$$\text{Dönüşüm } 3\text{-(n)in } -4 \text{ -5-(6)-ip } - \left[\begin{array}{l} 5 \\ \text{YF} \end{array} \right] \cdot \text{Olz} - 7\text{-İE1} - 2 \quad [18]$$

Dönüşüm koşulu :

$$5 - 6 \text{ ——— } \text{YF}$$

$$5 \text{ ——— } 5 \text{ ve kural [14] te 6 ve 7 için verilen seçim kuralları.}$$

Şimdi de cümlelerin özne durumunda bulunabilmek için nasıl dönüştürüldüklerini inceleyelim. Özne durumunda karşılaşılabilecek dikkat çekici şekiller şunlar :

- Mehmet'in kitap okuması beni ilgilendirmez.* [19a]
Mehmet'in kitap okuyor olması beni ilgilendirmez. [19b]
Mehmet'in kitap okumuş olması beni ilgilendirmez. [19c]
Mehmet'in kitap okumaması beni ilgilendirmez. [19d]
Mehmet'in ne okuduğu beni ilgilendirmez. [19e]
Mehmet'in kitap okuyup okumadığı beni ilgilendirmez. [19f]
Mehmet'in kitap okuyup okumaması beni ilgilendirmez. [19g]

Görüldüğü gibi, fiil zamanı ne olursa olsun dönüşüm birinci cümle ile karşılanmakta, ancak zaman ısrarla belirtilmek istendiğinde yardımcı fiilden faydalanılmaktadır. Belirtilecek geniş zaman ise, *Kitap okur, bu beni ilgilendirmez* şeklinde bir cümle kullanmak zorunluluğu vardır. Bu da gösteriyor ki geniş zaman hiç bir şekilde dönüştürülmemektedir. Son iki cümlelerin karşılaştırılması,[19f] cümlesinin soru eki ile yapılmış bir soru cümlesi olduğunu ortaya koymaktadır. Son cümle *Mehmet kitap okur veya okumaz* cümlesine karşılıktır. bileşik bir cümlelerin dönüşümü olduğu için ötekilerle aynı planda ele alınamaz. Bu yüzden, bu cümleyi bir tarafa bırakacağız. Diğerleri için dönüşüm kuralını şu şekilde yazabiliriz :

Matris : Bu beni ilgilendirmez.

$$\begin{array}{ccc} \Delta & - & Q - Fw - Z^{19} \\ 1 & & 2 \end{array}$$

Cümle : İ - İ - F-(Tz-YF)-Zm
3 4 5 6 7

Dönüşüm²⁰: 3-(n)in-4 - 5-(6)-İE2 - 2 [20]

Dönüşüm koşulu: Kural [14]te 6 için verilmiş olan seçim koşulu aynen kural [20] için de geçerlidir.

Görüldüğü gibi bu kuralda zamanı gösteren 7. öge, dönüşüm sırasında yerini 2 ile gösterdiğimiz isimleştirici eke bırakmaktadır. Bu bakımdan kural [15] ile aralarında büyük bir yakınlık vardır. Her iki kuralı bir formül altında toplamak düşünülebilir. Dönüştürülecek cümlelerin olumsuz olması veya soru kelimesi ile yapılmış bir soru cümlesi olması dönüşümü büyük ölçüde etkilemez. Bu tip cümleleri kural [20] ye eklenecek ek seçim koşulları ile -olumsuz cümleler için- dönüştürmek olanağı vardır. Verilecek ek koşullar, formül [16] da verilmiş olanların aynı olacaktır. Soru cümleleri ise kural [14] ve [17] nolu formülde verilmiş olan ek seçim kuralları ile dönüştürülür. Soru eki ile yapılmış olan cümleler kural [18] e göre dönüştürülür.

Son olarak ta isim değeri olan cümleleri, bir edatla²¹ kurulmuş tümleş durumda inceleyelim. Tümleş durumunda bulunan cümleler büyük bir çeşitlilik göstermekte ve içinden çıkılması güç problemler yaratmaktadır. Karşılaşılan güçlüklerin giderilmesini daha sonraya bırakıp, çeşitliliğin neden ileri geldiğini somut örnekler üzerinde araştıralım.

<i>Mehmet'in kitap okumasından şikâyet ediyor.</i>	[21a]
<i>Mehmet'in kitap okumakta olmasından şikâyet ediyor.</i>	[21b]
<i>Mehmet'in kitap okuyor olmasından şikâyet ediyor.</i>	[21c]
<i>Mehmet'in kitap okumuş olmasından şikâyet ediyor.</i>	[21d]
<i>Mehmet'in kitap okuyacak olmasından şikâyet ediyor.</i>	[21e]
<i>Mehmet'in kitap okumamasından şikâyet ediyor.</i>	[21f]
<i>Mehmet'in nasıl kitap okuduğuna dikkat etmiyor.</i>	[21g]
<i>Mehmet'in ne okuduğuna dikkat etmiyor.</i>	[21h]
<i>Mehmet'in kitap okuyup okumadığına dikkat etmiyor.</i>	[21i]
<i>Mehmet kitap okuyuşuyla dikkati çeker.</i>	[21j]
<i>Mehmet kitap okumasıyla dikkati çeker.</i>	[21k]
<i>Mehmet'in kitap okuduğundan haberim var.</i>	[21l]
<i>Mehmet'in kitap okuyacağından söz ediyor.</i>	[21m]

İlk anda dikkatimizi çeken, yukarıdaki cümlelerin genel olarak daha önce incelediğimiz nesne ve özne durumunda bulunan cümlelere benzemesi. İlk altı cümle, özne durumunda incelediğimiz cümlelerin aynı. Birinci cümle, orada olduğu gibi, genel olarak bütün zamanların dönüşümünü karşılıyor. Başka bir deyişle zaman bakımından nötr bir şekil. Zaman veya daha doğrusu tarz belirtmek istendiği zaman yardımcı fiilden yararlanmak kaçınılmaz oluyor. Olumsuz cümlelerin önceki durumlarda olduğu gibi kural[16] yardımı ile kolayca dönüştürülebileceği açıkça görülüyor. Sonra gelen üç cümle, soru cümlesi ve aynen nesne ve özne durumunda bulunan soru cümleleri gibi dönüştürüldükleri apaçık ortada. Denilebilir ki soru cümleleri bütün dönüşümlerde belli bir dönüşüm kuralına uyuyorlar. Sondan dördüncü ve üçüncü cümleler ötekilerden epeyce farklı. Bu iki cümlelerin ortak yönü, dönüştürülen cümlelerin öznesi ile matrisin öznesinin aynı oluşu. Üçüncü cümle bu bakımdan ilk altı cümleden ayrılıyor. Dördüncüde *okuyuşuyla* sözü *okuma şekliyle* anlamında. Bir bakıma bu dönüşüme fiille tarz bildiren zarfın birlikte dönüşümü gözüyle bakılabilir. Görüldüğü gibi, her iki cümle de öteki cümlelerden farklı bir dönüşümle elde edilmişlerdir ve ayrıca incelenmeleri gerekir.

Örneklerden son ikisi de ötekiler için geçerli olan dönüşüm kuralına aykırı düşüyor. Gerçi bu cümlelerin *Kitap okuduğunu biliyorum*, *Kitap okuyacağını söylüyor* cümleleri ile sıkı sıkıya bağlı olduğu söylenebilir ve farklılık bu şekilde açıklanabilirse de, *Başaracağına inanıyorum*, *Dinlediğinden şüphelendik*, vb. gibi cümlelerle de karşılaşılabilmesi böyle bir açıklamayı olanaksız kılıyor. Bu du-

rum, söz konusu cümleler arasındaki farklılığın, matrisler arasındaki farklılıktan ileri geldiğini, belli dönüşüm kurallarının ancak belli matrislere uygulanabileceğini gösteriyor. Hatırlanacağı gibi, nesne durumunda bulunan cümlelerde de buna benzer bir durumla karşılaşmıştık.

Zaman zaman karşımıza çıkan güçlüğü yenebilmek için iki yol var. Birinci yol, özne dönüşümünü başlı başına bir dönüşüm saymak ve bu dönüşümün uygulandığı matrisleri tanımlamak. İkinci yol, bütün çerçeveyi döndürmeleri aynı tip dönüşüm olarak ele almak, özne dönüşümünü bir ek dönüşüm olarak düşünmek ve bu ek dönüşümün hangi matrislere uygulanması gerektiğini saptamak. Görüldüğü gibi, aslında her iki yol da aşağı yukarı aynı kapıya çıkıyor. Fakat pratikte hangi yolun daha sade, daha açık ve daha kolay genelleştirilebilen bir sonuca ulaştığını anlayabilmek için matrislerin incelenmesi ve sınıflandırılması kaçınılmaz görünüyor. Matrislerin sınıflandırılması, bu makalenin hedefini aşan bir konu. Üstelik, yapacağımız karşılaştırmada matrislerin değişebileceği göz önünde tutulacağı ve çıkarılan sonuçlar bir takım koşullara bağlı olacağı için matrislerin incelenmemesinden doğan eksiklik ulaşılan sonucu geçersiz duruma getirmeyecek; tersine, matrislerin sınıflandırılması, sonuçların dayandırıldığı koşulları saptamak suretiyle çalışmayı bütünler nitelikte olacaktır.

Buraya kadar incelenmiş olan dönüşümleri üç temel tipe indirmek mümkün. Nesne durumunda bulunabilen olumlu cümleler birinci temel tipi temsil ediyor. Cümlede her çeşit görevi yüklenebilen, soru kelimesiyle yapılmış bütün soru cümleleri de bu tipin temsil ettiği gruba giriyor. Bu tipi ötekilerden ayıran iki önemli fark var: a) Fiil, az çok kısıtlanmış olarak ta olsa, dönüşümden önce olduğu gibi tarz, yardımcı fiil ve zaman öğelerini koruyor. b) Fiil -ğ eki yardımıyla isimleştiriliyor. Bu ek, fiilin öznesiyle ilişkisini gösteren -i ilişki eki ile beraber -ği şeklinde bulunuyor. Bu şekliyle eke, birinci isimleştirici ek (İE1) adını verdik. Nesne durumunda bu eke ayrıca -ni nesne eki ekleniyor. Bu tipe, nesne dönüşümü temel tip olduğundan, nesnel dönüşüm diyeceğiz ve (ND) ile göstereceğiz.

İkinci tipi özne durumunda bulunabilen olumlu cümleler temsil ediyor. Bunu söylerken matrise bağlı olarak birinci temel tipe giren cümleleri ayrı tutuyoruz. Gene aynı kısıtlayıcı koşula bağlı olarak tümleç durumunda bulunabilen cümleler ve dilek, istek bildiren fillere bağlı nesne durumunda bulunabilen cümleler aynı gruba giriyor. Bu tipte, tarzı ve yardımcı fiili gösteren öğeler kalıyor, zamanı gösteren öğe kayboluyor. Fiil -me eki yardımıyla isimleştiriliyor. Bu şekilde isimleşmiş olan fiil, öznesiyle ilişkisini göstermek için, -si ilişki ekini alıyor ve bu şekliyle özne durumunda bulunuyor. Bu şekliyle eke, ikinci isimleştirici ek (İE2) adını verdik. Nesne durumunda bu eke ayrıca -ni nesne eki eklenir.

Soru ekiyle yapılmış olan soru cümleleri üçüncü temel tipi meydana getiriyor. Bu cümlelerin, hangi durumda bulunurlarsa bulunsunlar, fiilin olumlu ve

olumsuz olarak tekrarlanması gibi yalnız bu gruba özge biçimsel özellikleri var. Bu grupta da fiil tarz, yardımcı fiil ve zaman öğelerini koruyor.

Yukarıda üç grupta topladığımız dönüşümlerin ortak özelliği, bunların hepsinin çerçeveleyici dönüşümler olmaları. Yani dönüşüm, bir cümleyi bir başka cümlenin meydana getirdiği çerçeveye yerleştiriyor. Bu yerleştirme, değiştirme şeklinde oluyor. Matrisin iğreti ögesinin yerine dönüştürülmüş cümle konuyor.

Bir de türkçede izafet adı altında toplanan dönüşümler var. Bu dönüşümlere daha ileri götürülmüş dönüşümler gözüyle bakılabilir. Gerçekten de çerçeveleyici dönüşümlerde fiil, isimleşmekle birlikte az çok tarz, zaman gibi öğelerini koruyabildiği halde ve cümle dizimsel özelliklerini koruduğu halde, asıl isimleştirici dönüşümlerde fiile ait bütün öğeler kaybolmakta, dizimsel ilişkiler önemli ölçüde değişikliğe uğramaktadır. Bu tip dönüşümlerde iki anlamlılıkla sık sık karşılaşılması, dizimsel ilişkilerin son derece basitleşmiş olmasının doğal sonucudur.

Buraya kadar elde edilen sonuçları, N.Ruwet'nin fransızca için elde ettiği sonuçlarla karşılaştırmak, birbirinden çok farklı iki dil olan türkçe ve fransızcada geçerli olan dönüşüm kuralları arasında son derece ilgi çekici benzerlikler bulunduğunu ortaya koyuyor. N. Ruwet'ye göre fransızcada asıl isimleştirici dönüşümler üç dönüşüm kuralına göre işliyor. Bu kuralları T_{nomin sv}, T_{nominos} ve T_{ae} olarak isimlendiriyor. ²².

Birinci kuralı N. Ruwet şöyle formüleştirebilir: ²³

X - SN - Y
1 2 3

SN - Aux(etre-PP) - V - Prep-Z → 1-Art- 6-Ne - de-4 -7 -3
4 5 6 7

Condition 2: qq ch.

Kuralda birinci dizi matrisi gösteriyor. 2 ile gösterilen SN matrisin değiştirilecek ögesi. Bizim için asıl önemli olan ikinci diziyi daha kolay anlaşılması için türkçe için kullandığımız işaretlerle gösterirsek :

İG - YF(Edilgen) - F - Ed-Z → 1-Art- 6-İE-de-4-7-3
4 5 6 7

Şimdi bu kuralı türkçe için verdiğimiz kural [10] ile karşılaştıralım :

İ - X - F-(Tz-YF)- Zm → 1-(n)in-2 - 3 -İE -(s)i
1 2 3 4 5

Fransızca için verilen formüldeki 4. ve 6. öğeler türkçe için verilen formüldeki 1. ve 3. öğelere karşılık oluyor. Birinci formülde bulunan edilgen ögesi, geçişli

fiillerde nesne ile fiil arasındaki ilişkiyi dönüştürmektedir. Formül, etken fiillerden yalnız geçişsiz olanları dönüştürebilir. Türkçede edilgen fransızcadada olduğundan çok farklıdır. Hattâ bir bakıma fransızcadaki anlamı ile bir edilgenin türkçede bulunmadığı söylenebilir. Türkçede edilgen fiille yapılmış cümleler fransızcadada belgisiz zamir *on* yardımı ile yapılmış cümleleri karşılar. Edilgen fiille ve asıl özneye *tarafından* kelimesi eklenerek yapılan cümleler daha çok bir zorlamadır. Dilin zorlama olmaksızın kullanıldığı zamanlar böyle bir cümle kurmaktan kaçınılması, bu çeşit cümlelerin daha çok resmî dilde ve tercümelerde yer alması da bu kanıyı doğrular niteliktedir. Bu bakımdan her ne kadar türkçede nesne ve fiil arasındaki ilişkiyi edilgen bir cümleden dönüştürmek olanağı bulunamaz gibi görünürse de *Mektup alındı*, *Cam kırıldı* cümlelerinin şekil bakımından geçişsiz fiillerde olduğu gibi ve aynı dönüşüm kuralına göre *mektubun alınması*, *camın kırılması* şeklinde dönüştürülebileceği açıktır. Türkçede edilgen, bir dönüşüm kuralı ile değil de bir dizim kuralı ile sokulduğundan edilgen eki almış olan fiil tabanını yeni bir fiil tabanı saymak ve böylece formülde hiç bir değişiklik yapmadan edilgen cümlelerdeki nesne ve fiil ilişkisini dönüştürmek daha kolay ve daha uygun görünüyor.

Fransızcadada nesne ve özne arasındaki ilişkiyi dönüştüren kuralı N. Ruwet şu şekilde formüleştiriyor.

$$\begin{array}{ccccccc}
 \text{Tos} & & \text{X-SN} & - & \text{Y} & & \\
 & & 1 & 2 & 3 & & \\
 & & \text{SN} & - & \text{aux-V}_{1X} & - & \text{SN} & - & (\text{Prép-SN}) & \longrightarrow & 1-6\text{-de-4-7-3} \\
 & & 4 & & 5 & & 6 & & 7 & &
 \end{array}$$

Türkçe için verilen kuralı şu şekilde formüleştirmiştik :

$$\begin{array}{ccccccc}
 \text{Kural [11]} & \dot{\text{I}} & - & \dot{\text{I}}\text{-Ed-} & \text{F-(Tz-YF)-Zm} & \longrightarrow & 1\text{-(n)in} & -2\text{-(s)} \\
 & 1 & & 2 & 3 & & 4 & 5
 \end{array}$$

Fransızcadaki 4. ve 6. öğelerin türkçedeki 1. ve 2. öğelere karşılık olduğu göz önüne alınırsa iki dönüşüm arasında, yapının simetrikliği dışında çarpıcı bir benzerlik bulunduğu görülür. O kadar ki, N.Ruwet'nin formüle (Prép-SN) grubunu eklemek suretiyle karşılamayı düşündüğü bazı dönüşümler²⁴ türkçede de benzer problemler yaratmaktadır. Genellikle canlı kabul edilen bir özne ile kullanılan ve sevgi, saygı vb. duyguları ifade eden fiillerin, özneleri ve nesnelere ile ilişkilerini dönüştüren kuralı şu şekilde formüleştirdik :

$$\dot{\text{I}} - \dot{\text{I}} - \text{F}_d \text{-(Tz-YF)-Zm} \longrightarrow 1\text{-(n)in-2-(y)e-(karşı)-3-}\dot{\text{I}}\text{E3-si}$$

Görüldüğü gibi, cümlelerin nesnesi (y)e veya (y)e karşı eklenerek dönüştürülüyor ki, durum fransızca için verilen kuralın bağlandığı koşullara uygun düşüyor²⁵.

N.Ruwet *T_{de}* diye isimlendirdiği üçüncü dönüşümü etraflı şekilde incelemiyor. Bu dönüşümü, isimleştirici dönüşüm uygulanmış bir diziye uygulanan

bir ek dönüşüm olarak ele alıyor. *La défaite de İena* ve *L'amour de Dieu* gruplarının *La défaite de quelqu'un à İena*, *L'amour de quelqu'un pour Dieu* dizilerinden dönüştürülebileceğini söylüyor. Gerçekten de verilen kural söz konusu örnekleri dönüştürebilir. Ancak *Le train de Paris*, *L'heure de dîner* gibi gruplar aynı kurala göre dönüştürülemezler. Oysa kuruluş bakımından verilen örnekler arasında bir yakınlık bulunduğu açık. Her dört örnekte de *de* ile bağlanan ikinci isim sıfat değerindedir ve birinci isme determinan olmakta, başka bir deyişle onu belli bir sınıfa bağlamak suretiyle daha belirli yapmaktadır. Dolayısıyla bu örneklerle türkçede tayinsiz izafet adı altında incelenen örnekler arasında benzerlikler vardır. Şu halde türkçe için geçerli olan dönüşüm kuralının aşağıdaki cümleleri de dönüştürüp dönüştüremeyeceğini görelim.

Napoleon a défait les prussiens à İena.

L'homme aime Dieu.

Le train va à Paris.

L'enfant dîne à cette heure (il prend son dîner à cette heure)

Yukarıdaki cümlelere T_{on} uygulanırsa şu cümleler elde edilir:

On a défait les prussiens à İena.

On aime Dieu.

Le train va à Paris.

On dîne à cette heure (on prend le dîner à cette heure)

Elde edilen cümlelere birinci plana çıkarmak istediğimiz öğeye göre T_{qu} dönüşümü uygulayalım.

La défaite qu'on a eue à İena

L'amour qu'on éprouve pour Dieu

Le train qui va à Paris

L'heure où l'on prend le dîner

Elde edilen son şekillerden hareket ederek dönüşüm kuralını yazalım.

SN - qu-SN - aux-V - (Prep)-SN $\longrightarrow$ 1- de - 4

1 2 3 4

Dönüşüm koşulu: de-Prep: de

Ulaşılan sonucu tanımsız izafet için saptadığımız dönüşüm kuralı ile karşılaştıralım.

$$\underset{1}{\dot{I}}-(\text{Ed}) - \left[\begin{array}{c} \text{Fgz} \\ \text{Fgl} - \left[\begin{array}{c} n \\ il \end{array} \right] \end{array} \right] - \underset{3}{(y)} \text{ en} - \underset{4}{\dot{I}} \longrightarrow 1-4-(s)i$$

Görünüşteki ve dönüşümdeki benzerliğe rağmen, iki dilin dizimsel özellikleri sebebiyle birinci formüldeki 1. ve 4. öğelerin ikinci formülde sıra ile 4.

ve 1. öğelere karşılık olduğu düşünülürse iki sonucun birbirine paralel değil simetrik olduğu anlaşılır. Bundan başka, dönüşümü gösteren öge birinci formülde ikinci isimden önce, ikinci formülde ise ikinci isimden sonra gelmektedir. Öte yandan verilen kuralların her iki dilde aynen ve sınırsız bir şekilde işlendiğini sanmak büyük hatâ olur. Biz burada sadece benzerlikleri yakalamaya çalışıyoruz. Saptanacak benzerlikler dil öğretimini kolaylaştırmakta faydalı olabilir. Teknik amaçlarla yapılacak karşılaştırmalarda ise benzerliklerin yanı sıra farklılıkların da titizlikle ve noksansız olarak saptanması ve formülleştirilmesi zorunludur.

Çerçeveleyici düşünüm adı altında topladığımız üç dönüşümden nesnel dönüşüm fransızcadaki qu dönüşümü T_{qu} ile bir çok bakımlardan benzerlik göstermektedir. Fransızcada bu dönüşüm bütün çerçevenilmiş cümleleri kapsadığı halde türkçede, istek ve dilek bildiren fiillere bağlı olanlar dışında kalan nesne durumundaki bütün olumlu ve olumsuz cümlelerle her durumdaki, soru kelimesiyle yapılmış soru cümlelerini kapsar²⁷. Fransızca için T_{qu} şöyle formülleştiriliyor :

Matris: X - SN - Y
1 2 3

Cümle : P²⁸ —————> 1 - qu-4 - 3
4

Bu formülde X herhangi bir cümlede isim grubundan önce gelen kısmı, Y isim grubundan sonra gelen kısmı göstermektedir. P ise herhangi bir cümledir. Görüldüğü gibi, bu dönüşümde cümle bütün dizimsel özelliklerini korumaktadır. Türkçede nesnel dönüşümü, olumsuz cümleleri ve soru kelimeleriyle yapılmış soru cümlelerini de kapsayacak şekilde genel olarak şöyle formüllestirebiliriz:

Matris : X - Δ — Fx-Z
1 2

Cümle : 1 - (soru) - İ - F-(Tz-YF) - (Olz) - Zm
3 4 5 6 7

Dönüşüm : —————> 1 -3-(n)in - (soru) -4 -5-(6) -(Olz)-7-İE1-2

Görüldüğü gibi, türkçede dönüşen cümle büyük ölçüde bağımsızlığını kaybetmekte, fiil isimleşmekte ve fiille öznesi arasındaki bağlantı iki ayrı ekle gösterilmektedir. Fakat öznenin ikinci veya üçüncü tekil şahsı gösteren bir zamir olması halinde özne ve özne eki olmayacağından dönüşümü gösterme görevi isimleştirici eke kalır. Netice olarak denilebilir ki, dönüşümü gösteren asıl öge isimleştirici ektir. Bu öge fransızcada dönüştürülen cümlenin başında bulunduğu halde türkçede dönüştürülen cümlenin sonunda bulunmaktadır. Öbür öğeler basit cümledeki yerlerini koruyor.

Türkçede işlediğini gördüğümüz ikinci dönüşüm, öznel dönüşüm adını alıyor. Aşağıda görüleceği gibi, bu dönüşümle N. Ruwet'in Tsubjonctif adını verdiği dönüşüm arasında benzerlikler var.

Matris : $\Delta - Q - F - Z$
 $\quad \quad \quad 1 \quad 2$

Cümle : $\dot{I} - \dot{I} - F - (Tz - YF) - Zm \longrightarrow 3 - (n)in - 4 - 5 - (6) - \dot{I}E2 - 1 - 2$
 $\quad \quad \quad 3 \quad 4 \quad 5 \quad 6 \quad 7$

Tqu Matris : $X - SN - Y$
 $\quad \quad \quad 1 \quad 2 \quad 3$

Cümle : $P \longrightarrow 1 - qu - 4 - 3$
 $\quad \quad \quad 4$

Tsubj²⁹ $1 - qu - SN - Y - Tps - 3 \longrightarrow 1 - qu - SN - Y - Subjonctif - 3$

İncelemelerimiz sırasında, öznel dönüşümün matrisle ilgili bazı koşullara bağlı olduğunu saptamıştık. Nesne durumunda bulunan cümlelere bu dönüşümün ancak matrisin fiili özellikle dilek ve istek bildiren fiillerden birisi olduğu zaman uygulandığını söylemiş ve gene matrisin fiiline bağlı olmak şartıyla ve fakat çok daha yaygın bir şekilde özne ve tümleş durumunda bulunan cümlelere uygulandığını söylemiştik.

N. Ruwet de subjonctif dönüşümünün uygulanmasını bir takım koşullara bağlıyor. Bu koşullar arasında en ilgi çekici olanlarını, cümlenin özne durumunda bulunması, mümkün, garip gibi bazı sıfatlara bağlı olması, istek ve duygu bildiren bazı geçişli fiillerin nesnesi durumunda bulunması şeklinde sıralıyor³⁰. Sıralanan koşullardan birincisi ile ikincisi özne dönüşümü ile, üçüncü koşul ise istek ve dilek bildiren fiillere bağlı nesne dönüşümü ile paralellik gösteriyor. Bu paralelliğin yanı sıra, ayrılan taraflar da var. Örneğin, fransızcada subjonctif dönüşümü uygulamayı zorunlu kılan koşullardan birisi de matrisin olumsuz olması. Matris olumlu olduğu zaman *je crois qu'il viendra demain, il est vrai qu'il est venu un peu tard* şeklinde dönüştürülen cümleler, matris olumsuz olduğu zaman *Je ne crois pas qu'il vienne demain, il n'est pas vrai qu'il soit venu un peu tard* şeklinde dönüştürülmektedir. Oysa türkçede dönüşüm fiile bağlıdır. *Yarın geleceğini sanıyorum, Biraz geç geldiği doğru, Yarın geleceğini sanmıyorum, Biraz geç geldiği doğru değil* cümlelerinde de görüldüğü gibi sonucu etkilemiyor.

İki dönüşüm arasındaki bir başka benzerlik te dönüşümün cümlede zaman ögesini ortadan kaldırması, daha doğrusu zaman ögesi ile yer değiştirmesi³⁰. Türkçede özne dönüşümünde aynı olaya tanık olduk. Dönüşümü gösteren İE2 eki zaman ögesinin yerini alıyordu. Bu benzerlik, derin bir ayrılığı da beraberinde getiriyor. İE2 eki türkçede hem dönüşümü gösteriyor hem de bu dönüşümün bir çerçeveyici dönüşüm olduğunu gösteriyor. Oysa fransızcada dönüşümü, zaman ögesinin yerini alan subjonctif, çerçeveyici niteliği de cümlenin başına

eklenen *qu* gösteriyor. *qu* bütün çerçeveyici dönüşümlerde ortak olduğundan subjonctif dönüşüm de kendiliğinden, doğal olarak aynı gruba giriyor. Türkçede aynı şeyi yapmak zorlama olur, yapmacık olur. Bu sebeple türkçede öznel dönüşümü ayrı bir dönüşüm olarak kabul etmek daha uygun gibi görünüyor.

N.Ruwet soru cümlelerinin dönüştürülmesini etraflı şekilde incelemiyor. Tqu nün soru cümleleri için de geçerli olduğunu söylemekle yetiniyor³¹. Gerçekten de soru cümleleri başka bir cümleye nesne olarak sokuldukları zaman soru kelimesi, basit cümlede de olduğu gibi, cümlede başında bulunuyor. Bu kelimeler çoğu kez relatif denen kelimelerle ve çerçeveyici dönüşümün karakteristik işareti olan *que* kelimesi ile yakınlıklarını gösterecek şekilde *qu* ile başlarlar. Soru cümleleri içinde fiil ve öznenin yer değiştirmesi yoluyla veya *est-ce que* yardımı ile yapılan cümleler, türkçede soru eki ile yapılmış cümlelere karşılık oluyor. Fransızcada bu cümlelerin dönüştürülmesi öteki soru cümlelerininine paralel, ancak dönüştürme *si* yardımı ile yapılıyor. Türkçede ise soru ekiyle yapılan soru cümlelerinin dönüşümü öteki soru cümlelerinin dönüşümünden gerek şekil gerek ilke bakımından çok farklı. Bu cümleleri öteki çerçeveyici cümlelerle bağdaştırmak olanağı yok. Bu bakımdan türkçede bu tip dönüşümü ayrı bir dönüşüm tipi olarak kabul etmek zorunluluğu var.

Sonuç olarak denilebilir ki, kuralların işleyişindeki farklılıklara ve dönüşüm tiplerinin gerek dayandıkları ilkeler ve yaygınlıkları bakımından, gerek bağlı oldukları koşullar bakımından bazan önemli ölçüde değişmelerine rağmen, birbirinden çok uzak ve çok farklı iki dilde, dar bir konuda saptanan benzerlikler insanı şaşırtacak kadar çarpıcı ve derin. Ulaşılan sonuca bakarak neden dilcilerin bugün tekrar 17. yüzyılda *Grammaire Générale et Raisonnée* ile başlatılan bir amaca, bütün dünya dilleri için geçerli olacak bir gramer yaratabilmek amacına yöneldiklerini bir dereceye kadar anlamak mümkün oluyor.

NOTLAR

1- Fransızcada durum biraz daha değişik görünüyor.

L'enfant est malade. (1)

Le malade est mort. (2)

L'enfant malade ne va pas à l'école (3).

İsim olan *malade*, sıfat olan *malade* dan önünde bulunan artikl ile ayırddedilebilir. Gerçekten de sözlükte isim olarak yer almayan herhangi bir kelime önüne artikl konmakla isimleşebilir. Örneğin *le quand*, *le pourquoi*, *le qu'en dira-t-on*, *le bon* önlerine artikl alarak isimleşmişlerdir. Öte yandan determinanı olmadığı müddetçe *Pierre* artikl almamaktadır. Oysa isim dendiği zaman ilk akla gelen özel isimlerdir.

2- Gösteren, gösterilen ve işaret (*signifiant*, *signifié* et *signe*)

3- Özneyi tanımlama problemi üzerinde durmuyoruz. Yalnız fransızcada edilgen fiillerin ve şahıssız fiillerin öznelere tanımlamakta karşılaşılan güçlükleri hatırlatmakla yetiniyoruz. Türkçede edilgen fiillerin öznesi için de durum aynı. Örneğin, *Çaresine bakıldı* denildiği zaman öznenin olsa olsa belirsiz olduğu söylenebilir ki, tanımlamakla belirsiz demek arasındaki fark, varla yok arasındaki fark kadar büyük.

4- Eşdeğer şekillerden eşdeğer şekiller çıkarılırsa geriye gene eşdeğer şekiller kalır. İncelememizin bundan sonraki kısmında analize daha fazla genellik ve esneklik kazandırabilmek için eşdeğerliliği birinci plana alıyoruz.

5- Araya konan kelime sessizle bitiyorsa (s) ve (y) yok kabul edilecek $\bar{i}$ seslisi ses uyumunun gereklerine uyacak.

6-	4				
	3	has	gel	hasta	gel
	2	ta			
	1		di		di

7- C: cümle	İG: isim grubu	YG yüklem grubu
İ : isim	F: Fiil	Zm: zaman
Zf : zarf	Ø: sıfır	

8- Bak. *T.Banguoğlu, Anahatlarıyla Türk Grameri, İstanbul Maarif Matbaası, 1946. [yazarın izniyle çoğaltılmış teksir] sayf. 24.*

9- Fransızca gramerlerde bu durum, türkçe gramerlere kıyasla daha ayrıntılı olarak incelenmiş ve çeşitli yapıların anlam değerlerindeki farklılık açıklığa kavuşturulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bak. *M. Grévisse, Le Bon Usage [7.Baskı] Paris, 1959, sayf. 346-348. W. von Wartburg ve P.Zumthor, P-ecis de Syntaxe du Français Contemporain, Edit. A. Francke S.A. [2. Baskı] 1958. sayf. 307-311.*

10- Ayrıca ortak dönüşümlerin saptanması, yabancı dil öğretiminde büyük kolaylıklar sağlayacağı gibi makina ile çeviri konusunda da pek çok probleme çözüm getirecektir. Böylece üretimsel gramer, kuramsal alanda olduğu kadar uygulama alanında da güçlü ve verimli görülüyor. Çeşitli dillerde isimleştirici dönüşümleri ilgilendiren konularda araştırmalar yapılmıştır. Lâtinçe, ingilizce ve fransızca için bak. *E.Benvéniste, Problemes de Linguistique Generale, Gallimard, 1966. sayf. 140-148. N.Chomsky, Syntactic Structures [8.Baskı] Mouton, 1969. sayf. 88-89. N. Ruwet. Introduction à la Grammaire Generative, Plon, 1968. sayf. 214-222.*

11- İki anlamlılık, farklı iki alt yapının dönüşüm yoluyla benzer bir üst yapıya kavuşması sonucu ortaya çıktığı için bir yandan dönüşümlere işaret etmesi öte yandan da alt yapıya ulaşma olanağı hazırlaması bakımından üretimsel gramerde büyük önem taşımaktadır.

12- Bak. T. Banguoğlu, ayn. Es. Sayfa. 24.

13- Bu isim gerçekten yadırganmakta, insan daha çok kâğıt kese, kâğıt torba gibi bir şekil beklemektedir. Bununla birlikte günlük yaşantımızda sık sık kullanılmaktan da geri kalmıyoruz.

14- İncelenen örneklerde özne-tümleç ve tümleç-nesne ilişkilerini ifade eden bu yapı, *kitap sevgisi* [*kitabı sever*], *başarı ümidi* [*başaracağını ümideder*], *yangın korkusu* [*yangından korkar*] gibi cümlelerde de görüldüğü gibi bir tümleç veya nesne ile fiil arasındaki ilişkileri de ifade edebilir.

15- Matris, bir ögesi yerine aynı değerde dönüştürülmüş cümle konan bir cümledir. Δ iğreti ögeyi, yani yerine dönüştürülmüş¹ cümle konan ögeyi gösteriyor.

16- Fx, bilmek fiili ile ortak dizimsel özellikler gösterdiği varsayılan fiiller için kabul edilmiş bir sembol, Fy ise dilek ve istek bildiren fiiller için kabul edilmiş ortak bir semboldür. [ ] Seçime bağlı ögeleri, ( ) ise isteğe bağlı ögeleri gösteriyor. Ayrıca *Mehmet kitap okumasını biliyor* ve *Mehmet kitap okumayı biliyor* şeklindeki dönüşümler, başka tip dönüşümler olduklarından burada onlardan söz etmeyeceğiz.

17- Tarz kelimesini burada, tam karşılığı olmamakla birlikte Fransızcadaki aspect kelimesi karşılığı olarak kullanıyoruz.

18- Sevgi, saygı, ilgi gibi çeşitli duyguları ifade eden fiillerle yapılmış cümlelerde, aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi, cansız nesne ya sığata dönüşürülmüş bir tamlayan şekilde veya *e* [*karşı*] ekiyle cümleye girer :

Mehmet kitabı sever ——— *Mehmet'in kitap sevgisi*

Mehmet Ali'yi sever ——— *Mehmet'in Ali'ye karşı sevgisi*

Mehmet babasını sayar ——— *Mehmet'in babasına karşı saygısı*

Mehmet Ali ile ilgilenir ——— *Mehmet'in Ali'ye karşı ilgisi*

19- Fiil grubundaki olumsuzluk ve zaman öğelerinin değişmesi dönüşümü etkilemez. Bu sebepten bütün grubu bir öge gibi kabul ederek işlem yapacağız. Ayrıca fiil çeşitli tümleçler de alabilir. Q bütün bu tümleçleri temsil etmektedir. Çeşitli tümleçler dönüşümde blok halinde aktarıldıkları için ayrı bir numara vermedik.

20- Matris Δ -sıfat -YF şeklinde olunca her zaman dönüşüm olanağı yoktur. Genel olarak bu durumda dönüşüm sığata bağlıdır. Ayrıntılı bilgi edinilebilmesi için özne ve nesne dönüşümü gerektiren sıfatların sınıflandırılmış olması gerekir.

21- Her ne kadar -e, -de, -den hal takısı, ile ve için ise edat denirse de gerek dizimsel özellikleri gerek cümlede yükledikleri görev bakımından aralarında benzerlik var. Tek farkları son ikisinin kelime oluşu. Fakat bazan bir

ek gibi kendilerinden önce gelen kelimeye eklenebiliyorlar. Aslında iki grubun birbirinden ayrılması yazı dilinin alışkanlığından gelmiş te olabilir. Biz açıklamayı kolaylaştırmak için hepsini aynı ad altında topluyoruz.

22- Tnomin sv özne ile fiil arasındaki ilişkiyi dönüştüren kural, Tnominsö özne ile nesne arasındaki ilişkiyi dönüştüren kural, T_{de} açıklığa kavuşturulmaması olmakla birlikte bir tümleç ile fiil veya bir nesne ile bir tümleç arasındaki ilişkiyi dönüştüren kural.

Ayrıca fransızcada ve türkçede İ- sıfat-YF şeklinde bir cümleyi de benzer şekilde İ-(n)in-S-İE(ğ) olarak dönüştürmek olanağı vardır. Örneğin *L'eau est transparente* ——— *La transparence de l'eau* [su berrak----suyun berraklığı], *Le ciel est bleu*——— *Le bleu du ciel* [gök mavi---göğün mavis]. Bak. *J. Dubois, Grammaire Structurale du Français, Larousse, 1967. sayf. 29-32.*

23- Bak. *N.Ruwet, Introduction à la Grammaire Générative, Plon, 1968, sayf.219 ve d.*

24- *Le choix de l'auteur par l'éditeur, l'amour de l'homme pour Dieu, l'amour de Dieu pour l'homme* yalnız özne ve nesne arasındaki ilişkiyi değil, özne, nesne ve fiil arasındaki ilişkiyi dönüştürmektedir. Dolayısıyla bu dönüşümü bir özne-nesne dönüşümü Tnomin os olarak ele almak gerçeğe uygun değil. Dönüşüme giren [Prép-SN] grubu sanki dikkate alınmıyor. Sonra değişik iki ilişkiyi aynı formülle dönüştürebilmek için cümle zorlanıyor, neticede çıkmaza düşülüyor. Ruwet, *l'amour de l'homme pour Dieu* cümlesini *l'homme éprouve de l'amour pour Dieu* cümlesinden dönüştürmeye çalışıyor. Bu, sunuş bakımından belki de bir kolaylık sağlıyor ama öte yandan neticede *admirernin admirationdan* türemiş olması gereği ile karşı karşıya kalınıyor. Kanımızca sonda karşılaşılan çıkmaz, çıkış noktasının yanlış olmasından doğuyor. Denilebilir ki, başlangıçta görülen kolaylık aslında bir tuzaktır. Öte yandan böyle bir formül *le choix de l'auteur par l'éditeur* cümlesi ile *l'amour de l'homme pour Dieu* cümlesini aynı paralele koyuyor ki kanımızca hatalı. İkinci cümlede fiil etken. Birinci ise edilgen bir cümleden dönüştürülmüş. Verilen formülde bu durum açık değil. Formüle etken ve edilgen arasında seçim yapmayı sağlayacak bir koşul da eklenmiş değil.

25- Bak. *N.Ruwet, Introduction à la Grammaire Générative, Plon, 1968,sayf. 362.*

26- Verilen formül bu haliyle fransızcadaki bütün benzer grupları dönüştürebilmek olanağından yoksundur. Örneğin, *le verre à vin, moulin à vent, moulin à café, machine à écrire, machine à laver* vb. aynı şekilde dönüştürülemezler. Bu örneklerde edatla giren öğeyi dönüşmüş bir şekil olarak düşünmek ve eklenecek yeni koşullarla kuralı bu cümleleri de kapsayacak şekilde genişletmek denenebilir.

Örneğin verilen koşulu
$$\text{de-} \left[\begin{array}{c} \text{Prép-SN} \\ \text{Prép-inf.—SN} \end{array} \right] \cdot \left[\begin{array}{c} \text{de} \\ \text{Prép} \end{array} \right] \text{-SN}$$
 şeklinde kısıtlamak *moulin à*

vent dışındaki grupların da aynı formülle dönüştürülmesini sağlar.

27- Türkçe için sıfatlaştırıcı dönüşümleri ve *ki* yardımı ile yapılan dönüşümleri bir tarafa bırakıyoruz.

28- P → SN - Aux-V - SN - Z. Bak. N. *Ruwet* ayn. es. sayf.363.

29- Daha önce verdiğimiz için seçim koşullarını burada tekrarlamıyoruz.

30- Bak. N.*Ruwet*, *Introduction à la Grammaire Générative*, Plon, 1968, sayf. 404-406; "Introduction à la Grammaire Générative" *Langages*, Décembre 1966. sayf. 114-115.

31- N. *Ruwet* yer değiştirmeyi şöyle gösteriyor:

X - qu - SN - TPS - Y → 1 - 2 - 3 - subjonctif - 5
1 2 3 4 5

BAŞVURULAN ESERLER

BANGUOĞLU T., *Ana Hatlariyle Türk Grameri*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1946.

BENVENİSTE E., *Problèmes de linguistique Générale*, Gallimard, 1966.

CHOMSKY N., *Syntactic Structures*, Mouton, 1969.

DUBOİS J., *Grammaire Structurale du Français*, Larousse, 1967.

GREVİSSE M., *Le Bon Usage*, Paris, 1959.

RUWET N., *Introduction à la Grammaire Générative*, Plon, 1968.

—, "Introduction à la Grammaire Générative", *Langages*, Déc, 1966.

SAUSSURE F. de, *Cours de Linguistique Générale*, Payot, 1967.

WARTBURG W. von,

ve ZUMTHOR P., *Précis de syntaxe du Français Contemporain*, A. Francke, Berne, 1958.